

SZABADSÁG ÉS TÁRSADALMI TUDATOSSÁG POLÁNYI MIHÁLY GAZDASÁGPOLITIKÁJÁBAN

BÍRÓ GÁBOR ISTVÁN

Filozófia és Tudománytörténet Tanszék

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

e-mail: biro.gabor.istvan@filozofia.bme.hu

Absztrakt Polányi Mihályt a magyar tudományos közösség leginkább filozófusként és vegyészként tartja számon. Bár bátyja, Polányi Károly gazdasági elképzelései széleskörűen ismertek a magyar közgazdász-közösség számára, Polányi Mihály gazdasági gondolatai eddig szinte csak említés szintjén jelentek meg, kifejezetten erre fókuszáló közgazdaságtani munkát pedig nem is találunk a magyar nyelvű szakirodalomban. Cikkemben a mellett kívánok érvelni, hogy Polányi Mihály közgazdaságtanának kutatása releváns nemcsak az elmélettörténészek, de a gazdaságpolitikusok számára is, és röviden fel kívánom vázolni gazdasági gondolkodásának azokat a kulcsmotívumait, melyeket érdemes lehet további közgazdasági kutatás tárgyává tenni. Írásom célja, hogy a nemzetközi szinten is elismert magyarországi Polányi-kutatás számára új irányt vázoljon fel, és elősegítse az együttműködési lehetőségek feltérképezését a Polányi-kutatók és a közgazdászok között.

A Nagy Gazdasági Világválság és a II. Világháborút követő gazdasági recesszió évtizedeiben Polányi több gazdasági témájú könyvet is írt és levelezőpartnerei között volt John Maynard Keynes, Friedrich August von

„AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-16-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI

KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT”

Hayek, Lionel Robbins, Joan Robinson és John Richard Hicks is. Hayek jóbarátja, a Mont Pélerin Társaság tagja és elkötelezett liberális volt, egyúttal ő írta az egyik első Keynesiánus tankönyvet és úttörő munkát végzett a Keynes-i eszmék népszerűsítésében. A Keynes és Hayek közti vita elméletörténeti jelentőségének ismeretében könnyű belátnunk, hogy a legélesebb kezdeti pengeváltások idején meglehetősen nehéz lehetett bármilyen gazdasági kérdésben kettejük közti álláspontot elfoglalni. Miközben a legtöbben az 1930-as években vagy a Cambridgei Egyetemen uralkodó Keynesiánus közgazdaságtan képviselői mögé sorakoztak fel vagy a London School of Economics felé orientálódtak, ahol Lionel Robbins vezetése mellett Hayek laissez-faire alapú gazdaságpolitikát propagált, igen kevesen tudtak hihetően mindkét áramlathoz tartozónak látszódni. Egy a kevesek közül Polányi Mihály volt.

Cikkem első része a mellett kíván érvelni, hogy Polányi úgy vélte, hogy a Nagy Gazdasági Világválság az ortodox liberális gazdasági gondolkodás, és egyben a közgazdaságtan, mint diszciplína bizalmi válságát is magával hozta. Részletesen bemutatásra kerül, hogy Polányi a gazdasági és bizalmi válságot milyen sorrendben és hogyan kívánta megoldani, és milyen jelentősebb különbségek mutatkoztak Hayek és Polányi liberalizmus megmentése érdekében tett erőfeszítéseiben.

A második rész Polányi egyik legjelentősebb gazdasági írását, a *Full Employment and Free Trade* című közgazdaságtan tankönyvét veszi górcső alá. A deklaráltan keynesiánus interpretációs irodalomnak szánt könyv elemzésén keresztül megismerkedhetünk Polányi Keynes-értelmezésének alapvonalaival, valamint a kettejük gazdasági gondolkodása közti eltérésekkel.

A harmadik rész annak lehetséges okait kívánja körüljárni, hogy az 1930-40-es években Polányi gazdasági gondolkodása és az ehhez kapcsolódó

társadalmi programja miért nem gyakorolt nagyobb hatást a közgazdaságtanra, illetve az érintett szakpolitikákra. A tanulmány további kutatási irányok felvázolásával zárul. Utóbbival célja, hogy ösztönözze a tudományos együttműködést a közgazdászok és a Polányi-kutatók között ezzel is hozzájárulva a gazdaságpolitikus Polányi hazai ismertségének megalapozásához.

1. Kiütkeresés a gazdasági és bizalmi válságból

Amikor 1933-ban Angliába költözött, hogy elfogadja a Manchesteri Egyetem fiziko-kémiai professzori állását Polányi olyan pezsgő szellemi közegbe került, ami a jelentős gazdasági és társadalmi problémák felé fordította figyelmét. Az 1929-33-as Nagy Gazdasági Világválság komoly kihívás elé állította a közgazdászokat. A gazdasági visszaesés megfelelő kezelése olyan kérdésnek tűnt, mely rövid úton eldöntheti az elméleti iskolák közötti versenyt és erős plauzibilitást biztosíthat a sikeres kutatási programhoz tartozó tudósok számára. Világossá vált az is, hogy a válság megoldása nem csupán egy szűk értelemben vett szakmai közösség, a közgazdász-szakma belügye, hanem egy egész társadalmat súlyosan érintő és érdeklő, sürgős megoldást igénylő közügy. Polányi felismerte, hogy a közgazdászok számára a megfelelő megoldás megtalálása csak az érme egyik oldalát jelenti. Képesnek is kell lenniük arra, hogy ne csak a közgazdász-közösséget, de a széles értelemben vett társadalmat is meggyőzzék arról, hogy válság-magyarázatuk és megoldási javaslatuk megfelelő, de legalábbis az elérhető alternatívák közül a legjobb. Polányi úgy gondolta, hogy a legtöbb közgazdász nem jutott el erre a felismerésre. A közgazdászok hozzáállását a kérdéshez a következőképpen sommázza:

"Egy közgazdász, akinek azt javasoltam, hogy egy populárisabb kifejezőmódot kellene kialakítani a közgazdaságtan számára azt

válaszolta, hogy ő inkább egy titkos nyelvet preferálna, mely elejét venné a népszerű tévhitek terjedésének a gazdaságtudományban. Ez a közgazdász nem ismerte fel, hogy ezek a terjedő tévhitek egyfajra felvilágosodás iránti igény, társadalmi tudatosság iránti vágy szimptomái, melyet ki kell elégíteni ha civilizációnk fenn kíván maradni." (Polányi, 1936a, 2. old., saját fordítás)

Polányi szerint tehát nem volt többé elegendő ha egy rendkívül magasan képzett és specializálódott szakmai közösség precíz, technokrata nyelven íródott szakszövege a tudományos közösséget meggyőzte, eredményes és hatékony módszereket kellett kidolgozni a közgazdasági elméletek széleskörű megértésének és támogatottságának előmozdítására. Utóbbiban meglepően kevesen jártak sikerrel, John Maynard Keynes és Polányi Mihály azonban közülük tartozott. Mint az ismert, Keynes a *Békeszerződés Gazdasági Következményeivel* tett szert hatalmas népszerűsége, egy olyan könyvvel, mely nem szakmai kérdésekről nem szakmai nyelven íródott. Bár a zárt ajtók mögötti nemzetközi diplomáciai tárgyalások világgá kürtölése és meglehetősen szókimondó stílusban való megírása nem tett jót Keynes közszolgálati image-ének, Cambridge géniusza, Alfred Mashall tanítványa egycsapásra ünneplétekként közszereplővé vált. Keynes a közgazdászokat és a laikusokat különböző fórumokon különböző formában szólította meg, utóbbiak meggyőzésére gyakran tartott rádióinterjúkat és publikált populáris napi- és hetilapokban. Polányi ezeken a bevált módszereken kívül más módot is találni vélte a nagyközönség meggyőzésére. Már 1929-ben felmerült benne, hogy filmes technológia használatával könnyebben lehetne eljuttatni a gazdasági ismereteket a tömegekhez. Filmje indokoltságáról 1936-ban a következőket írta:

"Egy komplex struktúra ami nem látható, nem is érthető meg. Ha fizikailag nem tudjuk szemünk elé tárni, akkor képet kell alkotnunk

róla. Senki sem próbálná megmagyarázni az emberi test belsejét boncolás vagy anatómiai atlasz nélkül, vagy a gőzgép működését diagram nélkül. Senki sem taníthat sakkot sakktábla nélkül vagy földrajzot térképek nélkül. A társadalmi test nem látható, széles területeket foglal magában, anatómiája olyan komplex mint az emberi testé, működése sokkal bonyolultabb, mint egy gőzgépé, és a szabályok, melynek engedelmeskedik, a szituációk, melyek felmerülnek benne sokkal változatosabbak, mint amelyekkel a sakkban találkozhatunk. Nyilvánvaló, hogy reménytelen ennek a testnek a működését szóbeli leírásokban megragadni." (Polanyi, 1936a, 1. old., saját fordítás)

Másképpen kell tehát megragadni a társadalmi test, és így a gazdaság működését. Az egyik ilyen módszernek Polányi a filmes technológia alkalmazását tartotta. Nem gondolta, hogy a filmmel való oktatás helyettesíthetné a személyes interakción alapuló oktatást, de úgy gondolta, hogy mozgóképes reprezentációval elősegíthető a gazdasági folyamatok könnyebb megértése. Az ötlet felmerülését követően hamarosan el is kezdett dolgozni Keynes-i eszméket közérthetőbb formába öntő filmjén, melyek első változata 1938-ban, második változata pedig 1940-ben debütált. Tisztában volt vele, hogy programja sikeres megvalósulásához, a közgazdasági elméletek publikus megértésének előmozdításához szüksége van a közgazdász-közösség támogatására. Utóbbiról a következőket írta:

"Fefedezéseik nem érték el a közvéleményt, elzárt közösséget alkotnak, ahonnan csak pletykák jutnak el a nyilvánossághoz népszerű tévhitok formájában. Olyan mintha megtanultak volna sakkozni sakktábla nélkül, és a táblát, mely szavakból épül fel a fejükben hordanák, s szavakkal játszanának rajta egy olyan közönség előtt, mely még soha nem hallott a sakkról és zavarodott

tanácstalansággal nézi e csodálatra méltó mutatványt. Alkalomadtán a játékosok egy-egy szavát vad szlogenként visszhangozzák, hogy aztán újra csend következzen." (Polányi, 1936a, 2. old., saját fordítás)

A közgazdászok munkája tehát hasonlóképpen érthetetlen a laikusok számára, mint a sakk a játékszabályokat nem ismerő néző számára. Egy gazdaságpolitikai intézkedés, akár csak egy lépés a sakkban, nem értelmes a kontextus ismerete nélkül. És az embereknek igényük van arra, hogy ismerjék ezt a kontextust. Gazdasági és társadalmi kérdésekben Polányi ezt az igényt társadalmi tudatosság iránti igénynek nevezte. Úgy vélte, hogy az átlagemberek társadalmi tudatosság iránti igénye magas, ugyanakkor társadalmi tudatosságuk alacsony, amit mindenképpen kezelni kellene a közgazdászoknak, hiszen nem kevesebb forog kockán, mint a diszciplínájukba vetett bizalom, és ezen keresztül a gazdasági válság megoldására való feljogosítás és feljogosítottság. Polányi úgy vélte, hogy a társadalmi tudatosság iránti igény egy olyan *"történelmi erő, mely még a nemzeti érületnél is alapvetőbb az évszázadban, és az érte való küzdelem fogja meghatározni a közéletet, amíg megfelelő kielégülést nem nyer."* (Polányi, 1937a, 32. old., saját fordítás) Véleménye szerint a klasszikus laissez-faire alapú liberalizmus bizalomvesztése mögött többek között ennek a társadalmi tudatosságnak a felkeltésére való képtelenség állt, és a szocialista tervgazdaság népszerűsége mögött is leginkább ennek a társadalmi tudatosságnak a sikeres kezelése húzódik meg. Úgy vélte, hogy ha a közgazdász-közösségben uralkodó liberális gazdasági gondolkodás nem képes kezelni a társadalmi tudatosság iránti igényt azzal, hogy plauzibilis magyarázatot ad az emberek mindennapi tevékenységének társadalmi kontextusára és hatásaira, akkor a belé vetett bizalom tovább fog csökkenni a rivális áramlatok (szocialista gazdasági gondolkodás, ún. "tervezők") támogatóinak legnagyobb örömére.

Polányi elkötelezett liberálisként ezt nem kívánta tétlenül nézni, és ő maga fogott hozzá egy társadalmi tudatosságot véleménye szerint jobban kezelő liberalizmus kialakításához. Reformját a szabadság és a társadalmi tudatosság összeegyeztetésére kívánta alapozni, mellyel el kívánta kerülni mind az "extrém", "ortodox" liberalizmus, mind a szocialista tervgazdaság hibáit. Tisztában volt vele, hogy egy ilyen nagyszabású reform egyedül kivitelezhetetlen lenne, így gazdaságpolitikájában, és az azt megalapozó gazdaságelméletben komoly szerepet szánt a közgazdászoknak és a közgazdaságtannak. Rámutatott, hogy a közgazdászok leginkább egy-egy rész kérdés igen részletes és kifinomult vizsgálatától remélhetnek újabb tudományos eredményeket és előmenetelt, így hajlamosabbak ezen, és nem átfogó, általánosabb összefüggéseket feltáró kontribúción dolgozni. A közgazdász közösség utóbbi jellegzetességét leginkább azért tartotta megváltoztatandónak, mert úgy látta, hogy a liberális közgazdaságtan jövőjét nem annyira a szakmai közösségen belül kialakított szabályok és az ezeknek való megfelelés, hanem a szélesebb értelemben vett társadalom tudatosságának felkeltésére való képesség fogja meghatározni. Polányi úgy gondolta, hogy a közgazdaságtant befogadhatóvá, érthetővé és feldolgozhatóvá kell tenni a laikusok számára, ami elsősorban a közgazdászok feladata.

Bár Polányi és Hayek mindketten a liberalizmus reformját tüzték zászlajukra, talán túlzás nélkül állítható, hogy a közgazdászok a társadalom kívánatos kapcsolatáról gyökeresen eltérő nézeteket vallottak. Hayek szerint ugyanis *"a közgazdász kötelessége és előjoga, hogy azokat a hosszú távú folyamatokat tanulmányozza, amelyek a hozzá nem értők számára rejtve maradnak. A közvetlen teendőket a közgazdász hagyja meg a gyakorlati embereknek"* (Hayek, 1941, 409. old., saját fordítás). A gazdasági visszaesés során az emberek életkörülményeinek romlásával a laissez-faire liberalizmusban és a gazdaság öngyógyító képességében való hit is csökkent.

A Hayek által is képviselt szélsőséges liberalizmus egyre kevésbé volt képes fenntartani a közgazdászok és a nem közgazdászok bizalmát. Polányi úgy vélte, hogy a liberális gazdasági gondolkodásnak először a bizalmi válságból kell megtalálnia a kiutat, ahhoz hogy sikeres megoldást javasolhasson a gazdasági válság kezelésére. A liberális közgazdaságtan iránti bizalom helyreállítását a társadalmi tudatosságot eredményesebben felkeltő új módszerek bevezetésével látta megvalósíthatónak. Ilyen módszernek tartotta a filmes technológia közgazdaságtan oktatásban történő alkalmazását, melyre Polányi nem csak javaslatot tett, de többéves kísérlet keretében ő maga is vállalkozott. Filmes kísérletén kívül Polányi *Full Employment and Free Trade* (1945) címmel széles olvasóközönségnek szánt tankönyvet is írt a keynesi közgazdaságtanról. A következő rész ezt a könyvet, rajta keresztül pedig elsősorban Polányi Keynes-értelmezését és kettőjük gazdasági gondolkodása közti különbségeket kívánja bemutatni.

2. Teljes foglalkoztatás és szabad kereskedelem

Mai közgazdasági terminusokat használva azt mondhatnánk, hogy a *Full Employment and Free Trade* elsősorban makrogazdasági összefüggések egyszerű bemutatására törekvő keynesiánus tankönyv volt. Az előszót jegyző Haberler szerint a könyv fő célja az volt, hogy meggyőzze az olvasót arról, hogy *"a tömeges munkanélküliség és a gazdasági depressziók kiküszöbölése érdekében mindössze annyit kell tennünk, hogy a mindig fenyegető deflációs rést költségvetési deficittel tömjük be"*(Polányi, 1948, 11. old., saját fordítás), s hogy mindezt lehetséges neutrális formában véghezvinni. A neutralitás alapelve alatt Polányi azt értette, hogy a monetáris beavatkozáson kívül nem szükséges más módon jelentősen beavatkoznia az államnak a gazdaság működésébe. A szükséges költségvetési deficitet az adópolitika módosításával kívánta elérni. A közmunkaprogramokat és a nagy állami beruházásokat Keynes-szel szemben azért utasította el, mert szerinte ezek a termelési

tényezők pazarló felhasználásával megsértenék a neutralitás alapelvét, a Beveridge által felvázolt ún. II. utat pedig azért, mert nem tartotta megbízható módszernek az adóemelésből finanszírozott állami beruházásokat.

Bár Polányi valóban olyan közgazdaságtan tankönyvet írt, melyben domináltak a keynesiánus elemek, alkalmazott néhány kevésbé keynesiánus megoldást is. Ahogy haladunk a könyvben a keynesi gondolatok szemléletes bemutatását Polányi egyre kifinomultabb modellekkel és példákkal oldja meg. A könyv első fejezetében olyan segédfogalmakat vezet be (pl. "a fogyasztó ember", "a termelő ember", "a pénzt elköltő" és "a pénzt megkereső ember"), melyeket a komplexitás növekedésével szisztematikusan elvet, és felvált egy összetettebb, absztraktabb, és a korabeli közgazdasági diskurzus felől nézve konvencionálisabb fogalomkészlettel. Úgy tűnik, hogy bizonyos szempontból könyvének narratívája arra törekszik, hogy a szakterminusokhoz és absztrakt fogalmakhoz hozzá nem szokott laikusokat fokozatosan szoktassa hozzá a közgazdaságtani problémafelvetéshez és szakszókincshez. Ez Keynestől idegen módszernek tűnik, akire nem volt jellemző, hogy alkalmazott volna ilyen és ehhez hasonló didaktikai megfontolásokat. Publikációit és egyéb média-megjelenéseit vagy szakértőknek vagy a laikusoknak szánta, és mondanivalóját célcsoportjának megfelelően fogalmazta meg. Kevésbé látunk vélelmezett tanulási görbét, ideiglenesen bevezetett fogalmakat pedig még kevésbé.

Hasonló különbséggel találkozhatunk kettőjük között a vizuális reprezentáció alkalmazásában. Polányi előszeretettel alkalmaz vizuális reprezentációt, különösen könyvének elején, ahol a fogalmakat és összefüggéseket kezdi el bevezetni. Keynes *Általános Elméletében*, mint ismeretes mindössze egyetlen egy ábra szerepel, az is könyvének legvégén. Levéltári kutatások (O'Donnell, 1999) bizonyították, hogy ez is csak Harrod ötletének és fáradhatatlan gyözködésének hála került bele a könyvbe, mert Keynes vonakodott a vizuális

reprezentáció e formájának alkalmazásától. Úgy tűnik, hogy ennek ellenére megalapozottan állíthatjuk, hogy Keynes tisztában volt a vizuális reprezentáció szerepével és jelentőségével. Az *Economica* hasábjain megjelent, Alfred Marshallt méltató írásában a következőképpen fejtette ki véleményét az ábrák közgazdaságtanban történő alkalmazásáról: "*elegáns apparátus, mely általában erőteljes hatást gyakorol az intelligens kezdőkre, melyet mindannyian intuícióink ösztönzésére, ellenőrzésére és eredményeink gyors rögzítésére használunk, de amely általában háttérbe szorul ahogy a téma mélyére hatolunk*" (Keynes, 1924, 332-333. old., saját fordítás). Mivel Keynes az *Általános Elméletet* elsősorban közgazdászoknak írta, és Polányival ellentétben nem az intelligens laikust kívánta megszólítani, így valószínű, hogy a téma mélyebb, szakszerűbb tárgyalási módjának és a vizuális reprezentáció alkalmazásának vélelmezett ellentmondása, de legalábbis nehézkes összeegyeztethetősége miatt vonakodott utóbbi alkalmazásától szakértőknek szánt *magnum opus*ában.

Polányi könyvének további sajátossága, hogy centrális érvelését és egyre komplexebbé váló narratíváját végigkíséri gazdaságtörténeti epizódok konkrét és igen részletes bemutatása. Utóbbi az elmélettörténészeket a történeti iskola tárgyalásmódjára emlékeztetheti. Érdeemes lehet tehát megvizsgálni, hogy Polányi közgazdaságtan tankönyve mennyire rendelkezik a konvencionálisan a történeti iskolának tulajdonított jellegzetességekkel. Ahogy Madarász Aladár *Kameralizmus, történeti iskola, osztrák gazdaságtan* (2002) című cikkében összegezte, a történeti iskola felfogásának esszenciája leginkább az *organicitás*, a *fejlődés* és az *egyesítés* hármában ragadható meg. Madarász szerint az organicitás itt oly módon értelmezendő, hogy a gazdaságra nem pusztán alkotóelemeinek összességéként tekintenek, lényegéhez tartozik valamilyen új minőséggel vagy minőségekkel való rendelkezés. Úgy tűnik, hogy Polányi könyvében is találhatunk hasonló értelmezést lehetővé tevő részeket, ráadásul nem periferiális szöveghelyek vagy mellékszálak

részleteiben: "A lényeges pont, amit meg kell értenünk, hogy a pénz birtoklása nem ugyanaz, sőt, még csak távolról sem hasonló ha egy nemzetnek vagy egy individuumnak való értékéről beszélünk" (Polányi, 1948, 1. old., saját fordítás). Az organicitás kérdése Polányi gondolkodásában több felől közelíthető. Van, aki szerint Polányi évtizedeken keresztül egyfajta emergentista filozófiát épített (Paksi 2015, 2016, 2019a, 2019b). Mások a spontán rend és különösen Adam Smith *láthatatlan kéz* koncepciójának (Smith 1993 [1776]) átvételében látják az organicitás megjelenését Polányi gondolkodásában. Fejlődést szintén láthatunk, ahogyan Polányi bemutatja az 1920-as és harmincas években alkalmazott különböző gazdaságpolitikai eszközöket, és ezek többé-kevésbé sikeres alkalmazásából von le következtetéseket az aktuális gazdasági problémák megoldása érdekében. Betekintést kapunk a az 1922-es Genovai Konferencián kibontakozó nemzeti valuták újraértékelésével és az aranyparitással kapcsolatos diskurzusba, és az 1929-33-as Nagy Gazdasági Világválságra adott válaszokba is. A gazdasági rendszer és a gazdaságpolitikai eszközök nem független, dekontextualizált, absztrakt jelenségként kerülnek bemutatásra, hanem egy fejlődési ívhez illeszkedve, konkrét és szemléletes reprezentáció keretében jelennek meg. Végül, az egyediséget Madarász valami gazdasággal összefüggő, de alapvetően a gazdasági szférában érvényesülő mechanizmusokon kívüli jellemzőként ragadja meg.

Polányi előző részben elemzett gondolatai a társadalmi tudatosságról és a közgazdaságtan oktatásról akár hasonló jellemzők gazdasági diskurzusba emelésének is tekinthetőek. Bár Polányi 1945 előtti gazdasági írásainak részletes elemzése valószínűleg közelebb vinne minket annak eldöntéséhez, hogy gazdasági gondolkodása mennyiben viselte magán a történeit iskola ismertetőjegyeit, erre itt terjedelmi okok miatt nem vállalkozhatunk. Annyi mindenesetre megjegyzendő, hogy Polányi gazdasági jelenségek szisztematikus vizsgálatával először Jacob Marschak szemináriumain

találkozott Berlinben, 1929-ben, közgazdasági szocializációjában pedig fontos szerepet játszott egy német közgazdász és gazdasági szakíró házaspár, Toni és Gustav Stolper. Utóbbiak arra utalnak, hogy Polányi gazdasági szakértővé válásának egy meghatározó, korai szakaszában találkozhatott a történeti iskolát ismerő szakemberekkel, mely befolyásolhatta egyedi gazdasági gondolkodásának kiformalódását. Szintén erre utal, hogy legelső gazdasági írásai, köztük első ilyen témájú könyve a *U.S.S.R. Economics - Fundamental Data, System, and Spirit* (1936b) is inkább tekinthető konkrét gazdasági epizódokat részletesen vizsgáló statisztikai munkának mint absztrakt fogalomkészlettel és általános érvényű keretkezéssel dolgozó közgazdaságtan könyvnek.

Polányi ugyanakkor nehezen tekinthető a *laissez faire* ellenzőjének. Könyve utolsó, összegző fejezetében azt írja, hogy "*a Laissez Faire és a Tervezés közti vitában az én szemléletem határozottan az előbbi felé hajlik. Teljességgel elfogadom a 'láthatatlan kéz' irányítását a termelőegységek kölcsönös igazolásában.*" (Polányi, 1948, 149. old., saját fordítás) Bár a "millenista tervezést" pedig a "*Nyugati civilizáció morális kríziséből fakadó hanyatlás tünetének*" (Polányi, 1948, 149. old., saját fordítás) tekintette, tisztában volt vele, hogy az általa szorgalmazott intézkedések egy részét bizonyos értelemben lehet tervezésnek tekinteni. A Keynes és Hayek közti szintézis megalkotójának olyan értelemben tekinthető, amennyiben Keyneshez hasonlóan nem vetette el a makrogazdasági körforgásba történő állami beavatkozást, ugyanakkor Hayekhez hasonlóan teljes vállszélességgel kiállt amellett, hogy a gazdasági termelőegységek közti kapcsolatokat a láthatatlan kéznek kell irányítania és elutasított minden reálgazdaságba történő diszkrecionális állami beavatkozást. Némileg leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy könyvében az általa bevezetett ún. neutralitás alapelvein keresztül kísérletet tett a Keynes-i makroökonómia és a Hayek-i mikroökonómia szintetizálására. Jacobs és Mullins (2016) nemrég megjelent

cikke alapján tudjuk, hogy Polányi Mihály és Friedrich August von Hayek először 1938-ban találkozott személyesen a Walter Lippman Kollokviumon, Párizsban. Levelezésük a következő évben kezdődött. Ekkora Polányi gazdasági gondolkodása egyrészt már megtermékenyítő táptalajra lelt Keynes *Treatise*-én és *Általános Elméletén*, másrészt olyan egyedi jellemzőket kezdett mutatni, melyek a társadalmi tudatosság és a közgazdaságtan oktatás gazdasági diskurzusba történő becsatornázásával egyértelműen különutas megoldás felé mutattak.

A közgazdaságtan népszerűsítése és társadalmi percepciója már korai gazdasági írásaiban is kulcsszerepet játszott, mint a *Visual Presentation of Social Matters* (1937b), a *Notes on a Film* (1936a) és az *On Popular Education on Economics* (1937c). Polányi egyfajta társadalmi agendát vázolt fel, melynek lényege a keynesiánus eszmék policentrikus, többlépcsős elterjesztése és egy tudatosabb állampolgárokból álló tudatosabb társadalom kialakítása. Polányi észlelte a gazdasági és politikai liberalizmus bizalomvesztését és mindkettő megreformálását egyfajta liberális keretek között működő társadalmi tudatossággal képzelte el. A folyamatnak nemcsak elméleti krónikása akart lenni, de tevékenyen részt is kívánt venni benne. Ennek részeként két filmet készített széles nézőközönség számára, az elsőt *An Outline of the Working of Money* címmel 1938-ban, a másodikat pedig *Unemployment and Money: The Principles Involved* címmel 1940-ben. Bár *Full Employment and Free Trade* című könyvében Polányi explicite kijelentette, hogy *"nem a keynesi eszmék továbbfejlesztésével, hanem ezek közérthető formába öntésével kíván foglalkozni"* (Polányi, 1948, vi. old., saját fordítás) egyesek szerint hozzájárulása sokkal jelentősebb volt a keynesiánus közgazdaságtanhoz. Craig-Roberts szerint Polányi *"szintetizálta a Keynesiánus közgazdaságtant és a monetarista közgazdasági iskolát"*, és ezzel a teljesítményével *"legalább kettő, de talán három évtizeddel is megelőzte a közgazdász szakma legjobb elméit"* (Craig-Roberts, 1999, 1. old., saját

fordítás). Véleményem szerint bár Polányi valóban nagy hangsúlyt fektetett a monetáris kérdések kezelésére és a pénzáramlás befolyásolásának lehetőségeire, a monetáris politika teljes eszközrendszerében nem mozgott olyan otthonosan, hogy egy efféle szintézis kialakítását egyértelműen kijelenthessük. Filmjeiben a bankok egyszerűen bankszektorként szerepelnek, nem különbözteti meg a kereskedelmi bankokat a központi banktól, s nem tér ki azokra a monetáris eszközökre sem melyekkel a központi bank befolyásolhatja a kereskedelmi bankok hitelezési politikáját. *Full Employment and Free Trade* című könyvében szintén nem kap hangsúlyos szerepet a központi bank és a kereskedelmi bankok kapcsolatrendszere, így a mai értelemben vett monetarista közgazdásznak vagy egyfajta keynesiánus-monetarista szintézis megalkotójának talán túlzás lenne neveznünk.

3. Társadalmi nyilvánosság elmélet és politika határán

Az előzőekben ismertetésre került egy átfogó társadalmi program és egy deklaráltan keynesi alapokra építő, ugyanakkor néhány lényeges ponton különutas megoldást alkalmazó gazdaságelmélet. Ez a rész azt kívánja bemutatni, hogy mennyiben valósultak meg Polányi releváns elképzelései, és mik lehettek ennek okai. Társadalmi programjának egyik alappillére a közgazdaságtan-oktatás vizuális reprezentáción keresztül történő megreformálása volt. Néhány kevésbé jelentős, de nem elhanyagolható egyéb módszer mellett Polányi ennek megvalósításához a mozgóképes technológia alkalmazását tartotta a legcélravezetőbbnek. A filmvetítéshez azonban projektorra is szükség volt. Polányi nyomonkövette a programját érintő oktatási szakpolitikákat. Tisztában volt vele, hogy a kormányzat az Egyesült Királyságban *"erősen támogatja ezt a fejlesztést"* (Polányi, 1938, 4. old., saját fordítás) azzal hogy egy négy éves periódusban finanszírozza az egyetemek által megvásárolt eszközök felét. Nem számolt azonban azzal, hogy a Második Világháború hadigazdaságában a korábban tervezett, nem hadiipari

indokoltságú civil fejlesztések elvesztik jelentőségüket.

Bár a háború miatt a projektorok beszerzése a korábbinál nehezebbé vált, néhányan lehetőséget is láthattak a megváltozott körülményekben. Mivel, ahogyan Polányi is írta a legtöbb közgazdász *"teljes egészében kormányzati munkával volt elfoglalva, és ezen kívül semmi mással nem tudott foglalkozni"*(Polányi, 1942a, 3. old., saját fordítás), így hiány jelentkezett képzett szakemberekből, amit ideiglenesen enyhíteni lehetett volna oktatási célú filmek tömeges gyártásával és használatával. Polányi tisztában volt vele, hogy mivel nem volt végzett közgazdász talán nem ő a legideálisabb jelölt a közgazdaságtan megreformálására, de az általa észlelt helyzet súlyossága és sürgető jellege miatt úgy érezte, hogy minél hamarabb cselekednie kell. Filmjét az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban is sokszor levetítették, azonban nem épült be az intézményes oktatási rendszerbe. A brit védelmi minisztérium is lehetőséget látott filmjében, azonban ebből az együttműködésből végül semmi sem lett. Nem kizárt, hogy azért, mert egyik barátja figyelmeztette az egyébként a minisztérium felé nyitott Polányit, hogy filmjét vagy ennek egy változatát akár propagandacélok megvalósítására is felhasználhatják.

Filmjével kapcsolatosan ellenállást tapasztalt az oktatók irányából is, akik a hangosfilmet és annak ellentmondást nem tűrő érvelését kényszerű némaságukként élték meg. A részletes narráció ellehetetlenítette, de legalábbis megnehezítette, hogy ők maguk világítsanak rá egyes összefüggésekre vagy építsenek fel érvelési struktúrákat, amit szakmai kompetenciájuk sérelmeként éltek meg. A filmet utóbbi miatt hang nélkül is vetítették, ami nagyobb teret engedett a vetítést általában végző oktatóknak. A laikus közönség egy része szerint a film unalmas és hosszú volt. Polányi folyamatosan dolgozott ezeknek a hiányosságoknak a kijavításán. Tervezte, hogy célcsoportonként és kisebb témákra fókuszálva új filmeket fejleszt ki, és a színes filmre való átállással is

az volt a célja, hogy ilyenformán talán könnyebben befogadhatóvá tudja azt tenni a laikus nézőközönség számára.

A filmes projekt zátonyra futását követően adta ki *Full Employment and Free Trade* című, Keynes-interpretációnak szánt tankönyvét mellyel szintén széles olvasóközönséget kívánt megszólítani. A könyv három évvel első kiadását követően másodsorra is megjelent, ami jelzi az iránta való érdeklődést, mégsem lett közgazdasági klasszikus. Ennek megértéséhez közelebb vihet az a jelenség, melyre Hayek is rávilágított Polányival kapcsolatban egy 1978-as interjú keretében:

„Én személy szerint igen kedveltem őt. Úgy gondolom, némileg mellőzött figura volt. Mi több, úgy gondolom, hogy a szokásos problémától szenvedett: ha az ember elhagyja a saját területét, a többiek amatőrként kezelik abban, amiről beszél. De ő valójában nagyon is kompetens volt. Majdnem elmennék addig, hogy azt mondjam: ő volt az egyetlen olyan nem közgazdász, akit ismerek, és jó könyvet írt a közgazdaságtanról.” (Buchanan interjúja F. A. Hayekkel, II. rész, 15:05-24, 1978. Október 28, Center for Oral History Research, UCLA Library, saját fordítás).

Polányinak nem volt közgazdasági végzettsége, nem dolgozott gazdasági szakértőként az állami szférában, nem volt tagja azoknak az elit kluboknak és szakmai közösségeknek, melyekből a kor vezető brit közgazdászai kerültek ki. Hayekhez hasonlóan az 1930-as években kezdett el kapcsolódni a Nagy-Britanniában folyó szakmai és szakpolitikai diskurzusokhoz, miközben tisztában volt vele, hogy hiába lett a Manchesteri Egyetem fiziko-kémiai laborjának vezetője, kívülállóként tekintenek rá. Egy Toni Stolpernek címzett 1942-es levélben a következőket írta: *"nagyon óvatosnak kell lennem, hogy ne tűnjön úgy, hogy beavatkozom a közügyekbe. Egy ilyen válság alatt a nemzet*

családias érzelmei erősebbek mint valaha, és ragaszkodnak hozzá, hogy zavartalanul hallgassanak saját hagyományaikra." A brit nyilvános vitákban való szereplés sajátosságaival foglalkozó rövid kitérő után a következőképpen folytatja: *"Ezért inkább, emiatt, absztrakt szinten maradva fogalmazom meg gondolataimat és befolyást legyen az bármily csekély is, csak barátaimon keresztül gyakorlok."* (Polányi, 1942b, 2. old., saját fordítás). Néhány hónappal később Max Bornnak írt levelében ezek a gondolatok még explicitebb formában kerülnek kifejezésre:

"Ilyenformán úgy gondolom, hogy bármilyen komoly intellektuális erőfeszítést, bármilyen messzire mutatnak is gyakorlati implikációi, még akkor is ha az a nemzetközi vagy gazdasági élet legmeghatározóbb kérdéseit érinti is, jól fogadnának, de ehhez képest aránylag kisebb aktív részvételt a közéletben, ami szembe megy az aktuális kormánnyal, vagy a Regionális Megbízottal, vagy az Alkancellárral valószínűleg beavatkozásként élnének meg." (Polányi, 1942c, 2. old., saját fordítás)

Akár kívülállóként tekintettek Polányira, akár nem, ő úgy gondolta, hogy komolyabb közéleti szerepvállalása ellenállást váltana ki, így erőfeszítéseket tett arra, hogy közgazdasági munkájára inkább mint szakmai kontribúcióra, és kevésbé mint gazdaságpolitikai javaslatcsomagra tekintsenek. Bár gazdasági gondolkodásában domináltak a keynesi elemek, néhány igen lényeges ponton különutas megoldást alkalmazott. Az egyik, és talán legfontosabb ilyen pont az emberi tudat közgazdasági diskurzusba történő becsatornázása volt. Felismerte, hogy a gazdasági válság és a közgazdaságtan bizalmi válsága összefügg, közös megoldásuk kulcsa pedig egy gazdasági kérdésekben tudatosabb társadalom kialakítása lehet.

Tanulmányom célja az volt, hogy kiterjedt levéltári kutatás segítségével, Polányi liberális és keynesiánus elköteleződéseinek együttes vizsgálatával

rámutasson gazdasági gondolkodásának néhány olyan sajátosságára, melyek miatt nemcsak elmélettörténészek de gazdaságpolitikával foglalkozó szakemberek érdeklődésére is számot tarthat. Az egyéni tudat és a tudatos társadalom gazdasági gondolkodásban való megjelenése indokoltá teheti gondolatainak evolucionista közgazdaságtan felől történő vizsgálatát. Az alapvetően monetarista gazdaságpolitikai attitűd és a neutralitás alapelve miatt a korabeli monetarista értelmezésekkel, a szabadság és a tervezés kérdéskörének körüljárása miatt pedig F. A. Hayek *Út a Szolgáshoz* című művével lenne érdemes kiterjedt összehasonlító kutatásokat folytatni. Végül, de nem utolsó sorban Polányi sokszínű és nagyrészt feltáratlan hagyatéka az elmélet és a politika kapcsolatáról, valamint a közgazdaságtan társadalmi szerepéről és felelősségéről szóló kutatásoknak is termékeny táptalaja lehet.

Miért lehetnek ma aktuálisak Polányi fenti gondolatai? Napjainkban a liberalizmus egyik politikai csatát veszíti el a másik után, sokszor szélsőséges és olykor meglehetősen populista ideológiai ellenfelekkel szemben. Polányi sorait olvasva kérdésként merülhet fel bennünk, hogy ezek a csaták vajon megnyerhetőek lettek volna-e egy társadalmi tudatosságot sikeresebben kezelő, újragondolt liberalizmussal, és egy tudatosabb egyénekből álló tudatosabb társadalommal? Vajon nem az okozza-e ezeket a vereségeket, hogy a liberális gondolkodás mindmáig nem alakította ki a Polányi által javasolt társadalmi tudatosságot? *"Mit adhat akkor a modern gazdaságelmélet a világnak?"* - tette fel a kérdést *Full Employment and Free Trade* című könyvének utolsó fejezetében. A válasz pedig nemcsak tanulságos, de továbbra is ugyanolyan aktuális, mint 1945-ben: *"Semmit - ha csak nem készült fel rá a világ, hogy beérje jóval kevesebbel, mint a demagógok határtalan ígéretei."* [Polányi, 1948, 141. old., saját fordítás) Vajon felkészült rá?

Irodalom

- Craig Roberts, P. - Van Cott, T. N. [1999] "Michael Polanyi's Economics,"
The Independent Review, v.III, n..4, pp. 575–580.
- Hayek, F. A. [1941]: The Pure Theory of Capital, Jarrold and Sons Ltd,
Norwich.
- Hayek, F.A. [1944]: The Road to Serfdom, University of Chicago Press:
Chicago.
- Jacobs, S. - Mullins, P [2016]: Friedrich Hayek and Michael Polanyi in
Correspondence. *History of European Ideas* 42(1): 107-130.
- Keynes, J. M. [1924]: Alfred Marshall, 1842-1924. *Economic Journal* 34
(135): 310-372.
- Keynes, J. M. [1930]: A Treatise on Money. Harcourt, Brace and Company,
New York.
- Keynes, J. M. [1919]: The Economic Consequences of the Peace, Harcourt,
Brace and Howe, New York.
- Keynes, J. M. [1936]: The General Theory of Employment, Interest and
Money, Macmillan: New York.
- Madarász, A. [2002]: Kameralizmus, történelmi iskola, osztrák
gazdaságtan, *Közgazdasági Szemle*, XLIX. évf., 2002. október (838–
857. o.)
- O'Donnell, R. [1999]: The Genesis of the Only Diagram in the *General
Theory*. *Journal of the History of Economic Thought*, Vol.21 Issue 1, pp.
27-37.
- Paksi, D. 2015. *Személyes Valóság*. Budapest: l'Harmattan.
- Paksi, D. 2016. "Polányi Mihály és a Laplace démon," *Polanyiana* 25(1-

2):3-27.

Paksi, D. 2019a. *Personal Reality, Volume 1: The Emergentist Concept of Science, Evolution, and Culture*. Eugene, Oregon: Pickwick Publications.

Paksi, D. 2019b. *Personal Reality, Volume 2: The Emergentist Concept of Science, Evolution, and Culture*. Eugene, Oregon: Pickwick Publications.

Polanyi, M. [1948] *Full Employment and Free Trade*. University Press New York: The MacMillan Company: Cambridge.

Polanyi, M. [1937a]: Historical Society Lecture. Michael Polanyi Papers, Box 25, Folder 10, Special Collections, University of Chicago Library.

Polanyi, M [1938] Memorandum on Economic Films. Michael Polanyi Papers, Box 3, Folder 6, Special Collections, University of Chicago Library.

Polanyi, M. [1936a]: Notes on a Film, Michael Polanyi Papers, Box 25, Folder 10, Special Collections, University of Chicago Library.

Polanyi, M. [1937c]: On Popular Education on Economics, Michael Polanyi Papers, Box 25, Folder 9, Special Collections, University of Chicago Library.

Polanyi, M. [1942c]: Polanyi's letter to Max Born (9th July, 1942), Michael Polanyi Papers, Box 4, Folder 8, Special Collections, University of Chicago Library.

Polanyi, M. [1942b]: Polanyi's letter to Toni Stolper (6th May, 1942), Michael Polanyi Papers, Box 4, Folder 8, Special Collections, University of Chicago Library.

Polanyi, M. [1942a]: Polanyi's letter to Tracy B. Kittredge (12th January,

1942), Michael Polanyi Papers, Box 4, Folder 8, Special Collections, University of Chicago Library.

Polanyi, M. [1936b]: U.S.S.R. Economics - Fundamental Data, System, and Spirit. Manchester University Press: Manchester.

Polanyi, M. [1937b]: Visual Presentation of Social Matters, , Michael Polanyi Papers, Box 25, Folder 9, Special Collections, University of Chicago Library.

Smith, A. 1993 [1776]. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition*, Oxford World's Classics, Oxford: Oxford University Press.

UCLA Oral History Project [1978]: James Buchanan's interview with F. A. Hayek, Part II, 15:05-24, http://hayekcenter.org/?page_id=52.